סוגיית הדור הבא
בראי
הלמידה לאורך החיים

רינה כהן
מנהלת המחלקה להורים, משפחה וקהילה באגף לחינוך מבוגרים במשרד החינוך, התרבות והספורט

תקציר המאמר

פתח דבר
בפתחה של המאה ה- 21 הולכת ומסתמנת סוגיית הדור הבא כאחת מסוגיות החיים המרכזיות שמעסיקות מדינות וחברות מפותחות ומתפתחות. סוגיית הדור הבא נוגעת לאחריות הדור הזה לשני נושאים: לפיתוח יכולותיו של הדור הבא והכנתו להתנהלות מיטיבה במערכות חייו העתידיות; ולפיתוח ולעיצוב של הסביבה המגדלת, סביבת החיים העכשווית של הדור הבא.
סוגיית הדור הבא ניצבת תדיר לפתחו של הדור הנוכחי, הנתפס כאחראי ומחויב לדור הבא. את תפקידו של הדור האחראי אפשר להגדיר הגדרה כללית ביותר: צמצום הסיכונים והגדלת הסיכויים של הדור הבא לחיים בריאים, בטוחים, מפותחים ומעשירים. כבעל תפקיד נדרש הדור האחראי לקיים פעילות ייעודית, ופעילות זו היא חינוך. כדי למלא משימה זו, כל דור בוחר ומפעיל את אסטרטגיית ההתמודדות הנראית לו מתאימה ושיש בידיו הידע, הדעת והאמצעים להפעיל אותה. כיום מוקדשים לסוגיה זו משאבי חשיבה, תכנון ופעילות לא מעטים במסגרות בינלאומיות ולאומיות כאחד.

סוגיית הדור הבא – גישה עכשווית
המאפיינים של שלהי המאה ה- 20 וראשית המאה ה- 21, גלובליזציה, רב תרבותיות, טכנולוגיות מפותחות ושינויים רבים ומהירים, מעצימים ומחריפים את סוגיית הדור הבא. ידע ותובנות עכשוויות מתחום גישת המערכות, מדעי הסביבה ומדעי ההתנהגות מקנים משמעות עמוקה למעשי ההווה ולהשלכותיהם על הדור הבא ועתידו, ומעמיקים את ההכרה בחשיבות הסוגיה הזאת. תוכני הסוגיה ומאפייני התקופה מציבים אתגרים מורכבים וחדשים לפני הדור הזה. ניסיון הדורות הקודמים ואסטרטגיות ההתמודדות שלהם כבר נתפסים כלא יעילים ולא רלוונטיים. המציאות של זמננו מצביעה על מצוקות, מחלות, תת הישגיות, אלימות והתנהגויות לא נורמטיביות בהיקף הולך וגדל בקרב הדור הצעיר הנתון לאחריותו של הדור הבוגר. על רקע זה נבחנות בעת האחרונה דרכים חדשות להתמודדות עם סוגיית הדור הבא.

ישראל וסוגיית הדור הבא
במאה הקודמת עיצבו השינויים העולמיים בכלל, וההיסטוריה היהודית רבת התהפוכות בפרט, מציאות שבה ההווה שונה מן העבר שינוי מהותי: מההיבט הישראלי והיהודי, השואה ולקחיה והחיים וההתנהלות במדינה ריבונית קידמו חינוך שיש בו תכנים וממדים שהם שונים מאלה שקיים העם היהודי בגולה (ובארץ – בחלק מהשנים שקדמו להקמת המדינה) ונוספים עליהם. הרצון והציפיות לעתיד שונה עודדו אף הם עשיות חדשות. על רקע זה ננקטו בישראל אסטרטגיות חינוכיות שונות. אסטרטגיות אלה נבדלו זו מזו בתשובות שהן נתנו לשאלות בדבר מהות המעשה החינוכי הדרוש: מהם יעדיו? מהם תכניו? מי יחולל אותו? כיצד? על מי מוטלת האחריות לכל אלה?
בשנות קיום המדינה ובשנים שטרם הקמתה ניתן לזהות את השימוש בכמה אסטרטגיות עיקריות כמעצבות ומחוללות את החינוך. את האסטרטגיה הראשונה והבסיסית אפשר להגדיר אסטרטגיית היהודי החדש. הרעיון המנחה היה שיש לעצב אדם 'חדש' שייצור מציאות חדשה ויתאים למציאות חדשה זו. רעיון זה היה מקובל על כל החוגים לבד מהחוגים החרדיים.
אסטרטגיה בסיסית זו היתה המצע שעליו צמחו ופעלו אסטרטגיות נוספות, ואציין את המרכזיות שבהן. אסטרטגיית האידיאולוגיות: במסגרת יצירת ה'חדש' טענה כל מפלגה בחברה המתהווה שהאמת מצויה אצלה ועל החינוך לשקף את האידיאולוגיה שמנחה אותה, והיא התרבות שיש להנחיל לשם עיצוב ה'חדש'. באמצעותה נוצרו זרמי החינוך. מכאן התפתחו אסטרטגיית דור המדבר ואסטרטגיית כור ההיתוך. שתיהן צועדות יד ביד והן משתפות פעולה ומקדמות יחדיו את עיצוב הישראלי החדש. אסטרטגיית דור המדבר מגדירה את ההורים דור המדבר, שאין לו מה לתרום למעשה החינוך של יצירת החדש וגם אין מקום לשלבו בחינוך כי זמנו עבר ויש רק להמתין להיעלמו. אם לא להיעלמו הפיזי – ודאי להיעלמו התרבותי. אסטרטגיה זו נתמכה באסטרטגיית כור ההיתוך, שמשמעה תרבות אחת לכול. כור ההיתוך הוגדר: דופק הזמן ותמצית מהותו של

הדור. מנהיג הדור דוד בן-גוריון קרא למיזוג גלויות ולאיחוי קרעי התפוצות, ולהריסת מחיצת העדות, והאמין כי יש ביכולתנו לעצב את דמותו של ציבור העולים לפי צורכי התקופה המכרעת של הנחת היסודות למדינה. את המשימה הזאת קיבלה עליה המדינה, וקידמה אותה בתפיסה של המדינה המחנכת. המשימה בוצעה באמצעות הפעלת חינוך אחיד. המטרה היתה קביעת נדבך נוסף בהקמת המדינה ועיצוב החברה כציונית, פועלית ושיתופית. גישה זו היתה הגישה הדומיננטית שלושה עשורים לפחות, ואז התברר כי הדמות האידיאלית, זו של הישראלי החדש, היא תפיסה שלא עמדה במבחן המציאות. האידיאל שלפיו ביקשו לעצב את דמותם של הכול הלך והתמוסס. כור ההיתוך התפרק ליחידים שונים, ואת עולם הערכים הקולקטיביסטי ניצח עולם הערכים האינדיווידואליסטי. החינוך, שהעמיד במרכזו את התרבות והחברה, נעשה לחינוך תחרותי שבמרכזו היחיד והכשרתו האישית. את הגישה הזאת קידמה האסטרטגיה של הילד במרכז.
כעת ברור שמציאות של חינוך תחרותי, ששם את המצוינות האישית במרכז, אינה מיטיבה עם רבים מילדי הדור הבא. אסטרטגיה זו מקנה יתרונות לילדים בעלי נכסים אישיים, ובעיקר לילדים בעלי נכסים משפחתיים-סביבתיים שמספקים להם תמיכה מסייעת להתנהלות בתוך מערכת חינוך תחרותית שמשאביה מצומצמים. ובאותה מידה נראה שגישה חינוכית זו על מערכותיה אינה מסייעת לדור האחראי למלא את משימתו כלפי הדור הצעיר. התהייה והמבוכה, ועמם התסכול והכאב, מאפיינים היום רבים בקרב אנשי הדור האחראי. בייחוד הם ניכרים במי שעוסקים בכך יום יום – הורים ומורים. לדעת רובם, הגישות והכלים של היום אינם הולמים את צורכי הדור הבא ואת ציפיות הדור המגדל.
אין ספק שהחינוך נתון במשבר. יש צורך דחוף בשינוי משמעותי כדי לעצב אסטרטגיה שתספק מענים ראויים לסוגיית הדור הבא וכלים הולמים לדור האחראי למלא את משימתו.

על הצורך באסטרטגיה חינוכית חדשה

הצורך באסטרטגיה חינוכית חדשה עולה ומתעצב משלושה גורמים:
א. בחינת התוצאות של האסטרטגיות העכשוויות
תוצאותיו של התהליך החינוכי במציאות הרווחת הן משמעותיות ביותר ברמת היחיד והחברה גם יחד. צעירים רבים הודרו ממערכת החינוך ונחשפו למציאות מורכבת כשהם חסרים יכולות התמודדות. רבים נדחקו לשוליים והיו נתונים לסיכונים לא מעטים. מקצתם לא יכלו להם. גם מי ששמרו על מקומם במערכת, ואף במרכזה, נתפסו לא פעם להתנהגויות מסוכנות ומסכנות כמו שימוש בסמים, אלימות ואנטי חברתיות. בני הנוער מגלים לא פעם רגשות קשים, מזעם וכעס ועד לדיכאון והתנתקות. לחלק לא מבוטל מהילדים מערכת החינוך היתה החמצה גדולה. המערכת לא השכילה לצייד אותם במפתחות ההצלחה להתנהלות מקדמת במציאות הכלכלית והחברתית. ניתן לומר, ובצער, שהחינוך העכשווי החטיא חלק משמעותי מיעדיו.
ב. מציאות חדשה –חברת ידע ומידע רבת שינויים
מתגברת ההכרה שהמציאות הישראלית מושפעת מאוד מהמציאות העולמית של חברת מידע וידע פוסט תעשייתית, שמאופיינת בשינויים רבים ומהירים, ושהיא למעשה חלק ממנה. המציאות העולמית החדשה מחייבת אסטרטגיה חינוכית חדשה. נובע מכך שעל האדם להיות מצויד במיומנויות למידה ובתחושת מסוגלות להתמודדות עם שינויים. חשוב שיהיו לו כישורי חיים להתנהלות במערכות עבודה וחברה מורכבות ומשתנות. אסטרטגיה חינוכית רלוונטית חייבת לקדם פיתוח של המיומנויות האלה.
ג. ידע ותובנות בנושאי אינטליגנציה, למידה וחינוך
במציאות החיים המורכבת של ימינו ראוי שמטרת החינוך והלמידה תהיה הקניית דרכים להתמודד עם בעיות. בעיה היא כל גירוי, שאלה, משימה או אי הלימה שההסבר שלהם אינו ידוע. היום יש יותר ויותר מצבי בעיה מאתגרים הדורשים חשיבה אסטרטגית, תובנות עמוקות, התמדה, יצירתיות ודיוק בפתרון בעיה מורכבת, ולכן על הלמידה להתמקד בפיתוח של יכולות ומיומנויות. לפי תובנות עכשוויות, הרואות באינטליגנציה רפרטואר של מיומנויות, נטייה ודרכי הבנה של ידע שמתרחב כל הזמן, האינטליגנציה גדלה באמצעות מאמצי היחיד. פיתוח מיומנויות הלמידה מתבסס אפוא על ההנחה שיש קשר חיובי בין מאמץ ליכולת: מאמץ רב יותר יוצר יכולת רבה יותר. האסטרטגיה הדרושה היא זו שתפתח מסוגלות עצמית, גמישות, מומחיות ועבודת יחד – ואלה מיומנויות המתפתחות בתוך הלמידה עצמה. מכאן שתהליך הלמידה הוא התוכן החשוב ביותר שלה והמאמץ המושקע בה הוא כלי לפיתוחה.

משלושת הגורמים גם יחד עולה שלחינוך הדור הבא דרושה אסטרטגיה שמטופחת בה אהבת הלמידה ונקנים בה כלים למימושה. מסתמנת כאן גם הסביבה הדרושה לכך: סביבה שבה מתקיימים תהליכי למידה באמצעות מפגשים בין לומדים רבים ושונים. איכות הלמידה מותנית בריבוי המפגשים, בקיום מפגשים בין שונים, במתן הזדמנויות לגילוי חקר ויצירתיות, ומעל לכול,

בהעצמת התנהגויות הלמידה. כל זה מחייב אסטרטגיה חינוכית חדשה, זו ששמה את הלמידה במרכז.
יש לכך השלכות מרחיקות לכת על התנהלות הדור המגדל. מוטל עליו לחולל תהליכי למידה. זהו שינוי משמעותי. דבר זה מחייב אותו עצמו להתחדש, להתעדכן וללמוד כל העת. בעיקר עליו להשתתף במפגשי למידה מגוונים תוך דוריים ובין דוריים, שהרי באמצעותם, כפי שיודעים היום, מתרחש התהליך של הלמידה והבניית הידע.

אסטרטגיית הלמידה לאורך החיים

המושג למידה לאורך החיים שוזר ומשלב את כל דרכי הלמידה ונושאי הלמידה ומציב אותם על רצף אחד המלווה את האדם כל חייו. ככזה הוא משמש כלי מרכזי להתפתחות ולמיצוי יכולות אישיות, בצד היותו אמצעי משמעותי לקידום כלכלה מפותחת, חברה חסונה וסולידריות.
למידה לאורך החיים היא תפיסת עולם וכלי פעולה רב תכליתי.
תפיסת העולם מתבססת על האמונה העמוקה שבמאה ה- 21 הלמידה היא הגורם החשוב ביותר להתפתחות ולהתמודדות עם האתגרים החדשים שמציבים תהליכי הגלובליזציה, עולם העבודה המשתנה, הרב תרבותיות והטכנולוגיות המתפתחות. היא ניצבת על ערכי הדמוקרטיה וזכויות הפרט לשוויון הזדמנויות, להתפתחות ולאיכות החיים. הלמידה לאורך החיים, כתפיסת עולם, פועלת לפיתוח תרבות של למידה ולגיבוש אחריות משותפת של הגורמים הרלוונטיים: ממשלה, מעסיקים, מועסקים, קהילות וארגוני המגזר השלישי. ככלי פעולה, הלמידה לאורך החיים היא מערכת מורכבת ומגוונת של תוכני למידה, שיטות, מסגרות והזדמנויות המעמידה את הלומד במרכז ומתאימה את עצמה במקצועיות וברגישות לצרכיו, ליכולותיו ולרצונותיו.
היסוד והתשתית האידיאולוגית למעשה החינוך והלמידה, לפי גישת הלמידה לאורך החיים, הם הזכות לחינוך, שהיא ערך יסוד בחברה דמוקרטית. המשכה המתחייב של ההכרה בזכות לחינוך הוא ההכרה בזכות ללמוד, לרכוש ידע חדש ולהתעדכן בנושאים משמעותיים, המשפיעים על איכות החיים ועל היכולת להתמודד עם אתגריהם.
לפי גישת הלמידה לאורך החיים, הידע, הכישורים והמיומנויות החיוניים לניהול אורחות חיים רצויים בימינו מוגדרים אוריינות. אוריינות, לפי גישה זו, היא אמצעי לפיתוח ולמימוש של יכולות אישיות, לטיפוח הדימוי העצמי, להעצמת היכולות של השפעה ושל שליטה במציאות משתנה. בהקשר הזה גובש המושג של אוריינות פונקציונלית, השם דגש ביכולות תפקוד והתנהגות במשימות חיים בסיסיות. במושג הזה נכללים ידע וכישורים המאפשרים לתפקד באורחות החיים של כל מערכות החיים. במובנו הרחב כולל המושג אוריינות ידע ויכולות להתמודדות עם שינויים ומצוקות, ורכישת מקצוע וידע כללי לשיפור התפקוד כאזרחים, כבעלי משפחות וכעובדים.
בהקשר החברתי, הנחת היסוד היא שהלמידה לאורך החיים מקדמת את קיומה של חברה נאורה, שבה מנוהלות בעיות בדרך של דמוקרטיה והידברות. בחברה זו אזרחים מקבלים עליהם, לצד המדינה, אחריות לניהול ענייניהם הפרטיים והמשותפים.
יש להדגיש ולומר כי מדובר למעשה בצורך החיוני לאפשר לאנשים לרכוש ידע ומיומנויות שיאפשרו להם להתנהל במערכות החיים ולשלוט בגורלם. על כן למידה כזאת היא זכותו הבסיסית של כל אדם והיא מחויבותו ואחריותו של הדור הזה כלפי הדור הבא.

החיוניות של הפעלת הלמידה לאורך החיים

הפעלת אסטרטגיית הלמידה לאורך החיים חיונית לשני הדורות: הדור האחראי, המגדל, והדור הבא, הגדל. הלמידה לאורך החיים, על פי הגדרתה, כוללת את שניהם בו בזמן ומלווה אותם כל חייהם. על פי מהותה, היא הכלי המספק מענים רלוונטיים לצורכיהם בהווה ובעתיד.
בשני הדורות גם יחד מזוהים שני צרכים גנריים שלהם, השזורים זה בזה: הצורך בזהות מגובשת והצורך בשליטה במיומנויות תפקוד רלוונטיות.
זהות מגובשת: פסיכולוגים טוענים שזהות מגובשת היא הבסיס לחיים בריאים והיא מטרה חינוכית מרכזית תמיד.
בעידן של ריבוי אלטרנטיבות, אובדן ערכים ואידיאולוגיות ופתיחות לכל עבר, שאלת הזהות – מי אני? – היא שאלה מרכזית העומדת על סדר יומו של כל יחיד.
מציאות החיים המגוונת מחברת כל אדם למעגלי שייכות רבים ומקנה לו זהויות רבות ומשתנות. אך הריבוי גורם גם להתרופפות. רוחות הזמן של אוניברסליזם וגלובליזציה, שמגיעות באמצעות תקשורת פתוחה חובקת עולם, מאפשרות להשתייך לכל מקום ולכל עניין, אך לא תמיד מביאות עמן שורשים מייצבים ומצמיחים. מכל מקום, הן מעוררות, פעמים רבות, בלבול ומבוכה.
שאלת הזהות היא שאלה מרכזית בחינוך הדור הבא, אך היא חריפה בייחוד בקרב הדור המגדל – היא נוגעת לו עצמו במערכות חייו כאדם בוגר בעל מקצוע ועיסוק וכאזרח בחברה. תפקידו ומחויבותו כלפי הדור הבא מזמנים לו עיסוק בשאלת הזהות של הדור הבא. זו מחייבת אותו לברר

לעצמו גם מהי זהותו החינוכית – ההורית והמורית: מהם הערכים המנחים אותו? ומהן המטרות החינוכיות שהוא חותר אליהן?
הלמידה לאורך החיים מציעה לגיטימציה, הזדמנות וכלים ללמידה של הנושא החשוב הזה של הזהות המגובשת, לבירורו, לדיון בו ולליבונו. הלמידה לאורך החיים מקדמת סביבת למידה שמאפשרת לתהליך בניית הזהות להתרחש. היא מנגישה ידע, ובונה קהילות של למידה, חשיבה ושיח היוצרים דעת ותובנות שהן חיוניות להתרחשותו של תהליך מעצב זהות. בתהליך מקביל יוכל הדור האחראי לסייע גם לדור הבא לגבש את זהותו.
כישורים ומיומנויות: העולמות המתפתחים והמשתנים בתחום הכלכלה והחברה מחייבים גם פיתוח כישורים ושליטה במיומנויות שלא פותחו ולא נדרשו בעבר – כדי לעבוד ולהתפרנס ולנהל מערכות חברתיות של משפחה וקהילה. טכנולוגיות מתפתחות, מקצועות חדשים והתנהלות חברתית של דמוקרטיה מחייבים אף הם התעדכנות מתמדת. בראש ובראשונה הם מחייבים פיתוח עמוק ורחב של מיומנויות למידה ושל כישורים טכניים וחברתיים. רובם ככולם נתפסים בעיני שני הדורות כחדשים, לא מוכרים, אבל רלוונטיים. גם תפקידים מסורתיים ואף עתיקי יומין, כדוגמת הורות במעגל החברתי ומקצועות טכנולוגיים במעגל העיסוקי, מצריכים היום ידע ומיומנויות עדכניים. רק למידה לאורך החיים מזמנת ומאפשרת פיתוח מתמיד של כישורים ומיומנויות שהם רלוונטיים להתנהלות מיטיבה בחיי היומיום.

תהליכי למידה לאורך החיים

דרכי התנהלותם ותפקודם של הפועלים בסוגיית הדור הבא, מורים והורים, מעידות על בלבול, מבוכה וחולשה. כדי שיוכלו למלא את תפקידם בהתאם לצרכים ולתובנות העכשוויים, זקוקים הורים ומורים לחיזוק ולהעצמה. קניית ידע, פיתוח מיומנויות וגיבוש הזהות התפקידית הם תהליכים מחזקים ומעצימים. מערכת למידה לאורך החיים אמורה, כתפיסת עולם וככלי פעולה, לאפשר ולזמן את התרחשותם של התהליכים האלה. פיתוח מנהיגות חינוכית – הורית ומורית – ועיצוב ברית חינוכית מבוססת אמון מוצעים כאמצעים מיטיבים להתמודדות עם סוגיית הדור הבא.

אחרית דבר: לגדול יחד

החזון שלאורו מוצע לפתח ולהפעיל את הלמידה לאורך החיים הוא לראות בה אסטרטגיה להתמודדות עם סוגיית הדור הבא, דרך למיצוי יכולות הפרט ולפיתוח ההון האנושי ומסד לכלכלה איתנה ולחברה חסונה וסולידרית. מטרתה היא גיבוש חברה לומדת המבוססת על רכישת ידע, פיתוחו וחידושו, והעושה שימוש מושכל באוצרות הידע למען היחיד והכלל.
ברמת החברה, החזון הוא פיתוח תרבות של למידה מתמדת ועיצוב נורמה חברתית של למידה לכול, לכל עניין ולכל זמן – תרבות למידה המתבססת על ערכים של אוניברסליות ושוויון הזדמנויות ועל זכות הפרט למימוש יכולותיו וכיבוד רצונותיו לאיכות חיים ולשליטה בגורלו.
אם אנו חפצים לקיים חברה דמוקרטית, המאופיינת בלכידות חברתית, יש חשיבות עליונה לשלב בה את האזרחים, וליצור מציאות שבה כל פרט מקבל עליו אחריות לגורלו ולקהילה שבה הוא חי. לשם כך חובה לצייד את האזרחים במיטב הכלים והכישורים, ואפשר לעשות זאת באמצעות למידה מתמדת ומאפשרת.
ברמת היחיד, החזון הוא שילוב הלמידה באורחות החיים של עבודה, משפחה וחברה של כל פרט, על פי צרכיו וזכויותיו בחברה דמוקרטית.
ברמת תחום הלמידה לאורך החיים, החזון הוא זיהוי אחריות המדינה לקיום התחום הזה וגיבוש מדיניות לאומית להפעלתו, מדיניות שכוללת שותפות רב מגזרית, הצבת סטנדרטים ללמידה, יצירת חומרי למידה והכשרה עדכנית של מלמדים לילדים ולמבוגרים, שיעצבו סביבת למידה איכותית, ידידותית, נגישה וזמינה לכול.

הלמידה לאורך החיים מוצעת במאמר זה כאסטרטגיה שתאפשר הן לדור המגדל והן לדור הגדל לגדול יחדיו על בסיס הזהות המתעצבת של כל אחד מהם, מתוך רכישת מיומנויות תפקוד רלוונטיות, בסביבה המעודדת ותומכת בגדילה ובהתפתחות.